

ДРОБОТЕНКО Н.А.

ІСТОРИОГРАФІЯ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ (90-ті роки ХХ - початок ХХІ ст.)

Зроблено спробу проаналізувати тенденції та тематику наукових досліджень сучасних вітчизняних та зарубіжних істориків стосовно проблеми розвитку державності України у період 1990-х - початку ХХІ ст.

Здобуття незалежності нашою державою в 1991 році започаткувало етап особливо бурхливого розвитку вітчизняної історичної науки. Та у своїй переважній більшості дослідження були спрямовані на розкриття малодосліджених сторінок української історії початку ХХ століття. На початку 90-х років розгляд поточної історії держави через незначний часовий проміжок її існування та досить мінливу політичну ситуацію залишався поза увагою дослідників, а характерною особливістю поодиноких праць досліджуваного періоду стала спорідненість їх проблематики з політологічною наукою. До того ж в умовах формування багатопартійної системи досить актуальними в перші п'ять років існування незалежної держави стали дослідження з історії суспільно-політичної думки і політичних вчень в Україні та державотворення на українських теренах впродовж століть.

Жоден історик, який розглядав ті чи інші аспекти життя українського суспільства 90-х років, не оминув увагою питання становлення політичної системи України, заснування інституту президентства, критичного соціально-економічного стану незалежної держави на початку 90-х років ХХ століття, формування курсу зовнішньої політики. Ряд колективних праць українських істориків¹ стисло і досить змістовно характеризують політичну та соціально-економічну ситуацію в Україні в 90-х роках ХХ століття². Тематично охоплюючи майже всі сфери становлення та утвердження держави, втім недостатньо вивчені питання державного будівництва.

Науковий доробок дослідників історії державотворення хронологічно можна розділити на два періоди:

I. Праці, видані між 1991-2003 роками, що тематично охоплюють дослідження української незалежної держави.

II. Праці, що видані після 2004 року, містять також і аналіз подій "помаранчевої революції".

Перші дослідження історії незалежної України кінця ХХ століття з'явилися у формі підручників та поодиноких монографій. Лише з підготовкою до святкування п'ятої та десятої річниць проголошення незалежності України відбувається сплеск досліджень з історії української держави періоду 1990-2001 рр.

Особливо значний масив робіт з'являється з наближенням другої ювілейної дати, що було викликано значним часовим відрізком існування держави, який дозволяв дати оцінку пройденому шляху в економічній, внутрішньо- та зовнішньополітичній сферах діяльності держави.

Дроботенко Наталія Анатоліївна - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України й методики навчання Київського міського педагогічного університету імені Б.Д.Грінченка

У вітчизняній історіографії до вивчення проблем становлення політичної системи незалежної України неодноразово звертався у своїх працях В.Литвин. В монографії *“Політична арена України: Дійові особи та виконавці”*³ автор докладно дослідив основні складові політичного життя перших років незалежності, проаналізував стратегію і тактику політичних керівників держави, розкрив суть і особливості відносин Президента Л.Кравчука з головами урядів та Верховною Радою на початку 90-х років. В наступній праці *“Україна на межі тисячоліть(1991-2000 рр.)”*⁴ історик зосередив увагу переважно на створенні атрибутів державності, розкрив політичне протиборство напередодні та після парламентських і президентських виборів 1994, 1998-1999 років. Питання трансформації системи виконавчої влади та місцевого самоврядування в зазначеній праці висвітлені оглядово і тому не можуть претендувати на повноту викладення.

Причинам утворення незалежної держави та характеристикі рушійних сил економічних та політичних перетворень в Україні приділяється значна увага в роботі *“Українська державність в ХХ столітті”*⁵. В становленні незалежності визнається значна роль *“Демплатформи”*, що виступала за перебудову КПУ. Натомість, погляди та діяльність парламентської опозиції *“Народної Ради”* та державотворча функція парламенту залишилися поза колом предмета цього дослідження.

В колективній монографії *“Становлення владних структур в Україні”* автори спробували зв'язати еволюцію владних інститутів із загальним ходом соціальної та політичної історії України⁶.

Характерною особливістю праць, що вийшли з-під пера дослідників сучасності з середини 90-х років, стала нова тенденція висвітлення історії політичного життя крізь призму політичної біографії державних діячів. До цього в середовищі радянських істориків, за винятком поодиноких праць, зовсім неосвоєною цариною був жанр політичної біографії перших осіб, які знаходились при владі. Досить неоднозначне ставлення в українській історіографії склалося до перших осіб незалежної держави. Одна за одною виходять дослідження політичної біографії першого та другого президентів.

В дослідженні Н.Михальченка та В.Андрущенка⁷, яке присвячено періоду президентства Л.Кравчука, значна увага приділена іміджмейкерським технологіям президентської кампанії Л.Кравчука, при цьому автори відзначають правильно обрану тактику як один із факторів, що сприяв перемозі останнього у виборах 1991 року. Втім, розглядаючи процес суперництва законодавчої та виконавчої гілок влади та Президента і Прем'єра Л.Кучми, дослідники не уникнули суб'єктивного ставлення. При цьому діяльність Л.Кравчука загалом має позитивну оцінку, а його наступника Л.Кучми - негативне забарвлення.

Процес політичного сходження Л.Кравчука на владний Олімп радянської та пострадянської України отримав своє висвітлення у наступній роботі В.Литвина *“Україна: політика, політики, власть”*⁸. Історик, досліджуючи хід перших президентських виборів, здобуття Україною незалежності, досить повно змальовує етапи політичної кар'єри Л.Кравчука. Загалом, при розгляді політичної історії української держави 1991-1994 років мотиви дій останнього автор пояснює прагненням до концентрації влади, що, в свою чергу, й призвело до певних реорганізацій виконавчої гілки влади.

Особистість другого Президента Л.Кучми стала об'єктом дослідження в роботі Ю.Луканова⁹. Відзначаючи особистий чинник конфліктів між Президентом Л.Кравчуком та Прем'єр-міністром Л.Кучмою, дослідник наголошує на спадковій побудові влади, яка відіграла негативну роль в умовах незалежності, оскільки замість кардинальної політичної реформи створювались нові структури, які призводили до конкуренції всередині виконавчої гілки влади. Поглиблення економічної кризи в цей період автор розцінює як наслідок політичного хаосу.

Традицію жанру політичної біографії продовжило дослідження Т.Батенка¹⁰. Автор шляхом порівняльного аналізу простежує процес формування авторитарного лідера в країнах СНД. Досліджуючи політичну діяльність президентів країн-членів СНД другої президентської "хвилі", які прийшли до влади внаслідок виборів у середині 90-х, автор вирізняє спільну для всіх держав тенденцію до встановлення різного ступеня авторитаризму після процесу уконституювання. Зокрема, його прояв дослідник вбачає у діяльності виконавчої влади, спрямованої на зміцнення власної вертикалі.

Роль держави та її органів влади в історії незалежної України знайшли своє відображення в наукових дослідженнях вчених-державознавців.

Зміни в статусі Верховної Ради - перехід від представницького органу до функціонально повноцінного парламенту, сферу повноважень та структуру Верховної Ради докладно розглядає у своїх роботах Л.Кривенко¹¹. Наголошуючи на доцільності однопалатного парламенту для України, автор вдається до порівняння із законодавчими органами інших країн. При цьому дослідниця наголошує на значно більших повноваженнях глави держави стосовно існуючої практики в розвинених країнах Західної Європи.

Парламентаризм став об'єктом дослідження А.Георгіци, О.Бандурки та Ю.Древалія¹². В роботі "*Сучасний парламентаризм: проблеми теорії і практики*" на значному фактологічному матеріалі, шляхом порівняння парламентських систем зарубіжних країн автор розкриває особливості діяльності Верховної Ради України періоду незалежності. Історичну ретроспективу існування Верховної Ради за часів СРСР, сучасний стан законодавчого органу в Україні, вибори до Верховної Ради України часів незалежності та їх результати детально досліджено в роботі "*Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток*". Монографія, приділяючи значну увагу Регламенту Верховної Ради, внутрішній структурі органу, втім не розкриває процесу передачі повноважень виконавчій гілці влади Верховною Радою. Спробу узагальнення питання діяльності Верховної Ради України було здійснено В.І.Чмиховою¹³. Втім, обравши за предмет дослідження питання внутрішньоорганізаційної діяльності парламенту, результатів виборних кампаній до Верховної Ради XII-XIV скликань, автор не розкрив ролі законодавчого органу в реформуванні системи державної влади, у взаємовідносинах з виконавчою та судовою гілками влади, недостатньо висвітлив питання впливу на формування економічного та зовнішньополітичного курсу держави.

Виконавча влада на сучасному етапі стала об'єктом дослідження передусім правової науки та науки державного управління. Щодо цього ґрунтовними є дослідження В.Шаповала, В.Авер'янова, В.Кампо, І.Пахомова, С.Телешуна¹⁴.

Необхідно зазначити те, що діяльності урядів незалежної України присвячено значно менше уваги науковців, ніж парламентові, що обумовлюється закритим характером урядової діяльності. Одним з перших прогалин у історії утвердження молодого української держави покликаний був заповнити збірник праць *“Україна 90-х: шлях до незалежності”*, виданий Інститутом історії НАН України в 1992 році. Особливо цінною в ньому для нашого дослідження є праця П.Панченка, в якій на тлі суспільно-політичних подій кінця 80-х - початку 90-х років досліджується питання реорганізації виконавчих органів державного управління республіки в останні роки існування радянської імперії¹⁵. Автор розцінює зростання питомої ваги органів державного управління республіки як бюрократизацію останнього, не вбачаючи в цьому передумови для формування системи державної влади в незалежній державі.

В основному дослідження урядової діяльності представлені аналітичними та довідковими матеріалами, де подається інформація про кадровий склад урядів.¹⁶ Винятком з такого стану розроблення діяльності виконавчої влади стало аналітичне дослідження *“Прем'єр-міністри України”*¹⁷, де поряд із законодавчими підставами змін у структурі, функціях та повноваженнях Кабінету Міністрів подаються історичні довідки про діяльність кожного Прем'єра, а критерієм оцінки діяльності є результати соціологічних опитувань населення України. Проте поза увагою дослідження залишився вплив створеної законодавчої бази на політичне життя країни і, зокрема, реакція органів державної влади на зміни правового статусу.

Цю прогалину покликано було заповнити ґрунтовне дослідження *“Уряди України у ХХ ст.”*¹⁸. В праці висвітлюються еволюція та діяльність української виконавчої влади періодів Центральної Ради, Директорії, УНР, за радянських часів та періоду незалежності. Та необхідно зауважити, що в огляді діяльності урядів України останніх десятиліть надана характеристика лише урядів Фокіна та Кучми, а превалювання в дослідженні колізій парламентських та президентських кампаній на тлі соціально-економічного розвитку держави залишає політичний та правовий аспекти реструктуризації органів виконавчої влади поза увагою дослідження.

Дослідження з історії економічного розвитку держави 90-х років ХХ століття представлені поодинокими працями. Зокрема, вигідно виділяється фактологічним матеріалом робота А.Вітковскі¹⁹. Автор, досліджуючи економічне становище України початку 90-х років, зосереджує свою увагу на особливостях урядової економічної політики. Проведення економічних реформ, на думку автора, знаходилося у прямій залежності від політики добору кадрів до уряду. Саме цим в окремих випадках зумовлювалася половинчатість реформ: поведінка маятника стосовно реформ зумовлювала перманентну економічну кризу.

З середини 90-х років з'являється цілий ряд навчальних посібників та підручників, складові частини яких стосувались новітньої історії України досліджуваного періоду. В навчальному посібнику *“Історія України: нове бачення”*²⁰ докладно розглянуто причини, глибину та наслідки соціально-економічної кризи в Україні. Огляд політичної історії в останньому охопив лише період президентства Л.Кравчука, залишаючи поза увагою питання

структурних перетворень Кабінету Міністрів. Проблему реорганізації системи державної влади періоду 1991-1996 років розкрили В.Шевчук та М.Тараненко²¹. Автори дійшли висновку, що до 1996 року органи державної влади виконали свою роль переважно в атрибутивному оформленні держави, сама ж система залишалась малоефективною внаслідок незавершеності розподілу повноважень між гілками влади.

Значний фактологічний матеріал з проблем становлення політичної системи України та економічних перетворень у державі в 90-х роках ХХ століття розкрито також у низці підручників²².

До вивчення історії української держави періоду 90-х років звертались також і зарубіжні дослідники. Фрагментарно історія зовнішньої політики України, її роль в геополітичному просторі, відносини з Росією та країнами Заходу представлені в роботах американських державних діячів та політологів Г.Кіссінджера та Зб.Бжезинського²³. Британський історик Е.Вілсон²⁴ під час розгляду питання державотворення 90-х років зосереджує свою увагу на провідниках національної свідомості, а саме - дисидентах та НРУ. Незалежність України 1991 року автор характеризує як наслідок збігу обставин, а правління Л.Кучми розглядає як приклад *“повзучого авторитарного режиму”*. Основними проблемами, які заважають державотворчому процесу, на думку дослідника, є етнічна, релігійна та питання мови як чинника *“національної самосвідомості”*.

Українську проблематику розробляли також науковці української діаспори. Т.Кузьо, розглядаючи процес становлення української держави, відзначав, що на початку 90-х років він відбувався в боротьбі нового та старого²⁵. Тому з проголошенням незалежності, на думку автора, революцію, що розпочалась в роки перебудови, не можна вважати завершеною. Збірник статей доктора філософії в галузі економіки М.Мельника²⁶ є досить цінним дослідженням, оскільки в ньому дана характеристика не лише економічних змін та поступу України в провадженні реформ, а й розглядаються особливості побудови державної влади в Україні кінця 80-х - початку 90-х років.

Знаковою віхою державотворення сучасної України стали події *“помаранчевої революції”*, що знайшли своє відображення у працях другого періоду історіографії державотворення. Період *“помаранчевої революції”* має різний ступінь дослідження: від побіжного погляду²⁷ - до детального аналізу²⁸. Останні вводять до наукового обігу поняття *“електоральна революція”* і простежують розгортання подій лише до інавгурації Президента В.Ющенка 23 січня 2005 року. Деякі дослідники, і зокрема М.Лазарович, роблять спробу вкласти події листопада - грудня 2004 року в класичну концепцію революції. Причому, визначивши рушійні сили (молодь), ідеолога (інтелігенцію) та соціальну базу (середній клас), автор не зупиняється на таких важливих ознаках, як фундаментальні зміни суспільного устрою, які так і не відбулися.

Проблематиці *“помаранчевої революції”* присвячена також і низка монографій²⁹. Зокрема, в дослідженні С.Кульчицького поняття *“помаранчева революція”* введено в контекст новітньої доби з детальним аналізом та значним масивом статистичних та соціологічних матеріалів. С.Кульчицький наполягає на необхідності визнати події листопада 2004 - січня 2005 років за революцію нового коригувального характеру³⁰, наслідком якої є

встановлення демократичного (антикомуністичного) ладу, що призвів до зміни управління команди. Останнє, на нашу думку, не видається переконливим. А розчарування населення свідчить про незавершеність “революції”.

“Україна 1997-2007: нариси новітньої історії” Г.Касьянова є першим досвідом індивідуального дослідження, яке охоплює весь період “новітньої історії України” з 1997 року. Автор об’єктивно аналізує версії того, що покладено в основу подій періоду листопада 2004 - січня 2005 років (від закономірного результату попереднього правління - версія, що розроблялась більшістю вищезазначених праць істориків, до трактування згаданих подій як “повстання мільйонерів проти мільярдєрів”, яких підтримав середній клас) і доходить висновку, що “революційність полягала у короткочасному спалаху громадянської свідомості”. Власне, система влади змінилась лише за формою, під тиском обставин і всупереч бажанню оточення нового президента³¹. Дійсно, можна погодитись з автором, що революції в класичному варіанті не відбулося, оскільки внаслідок подій не виникло ані радикальної зміни влади чи суспільних відносин, ані змін відносин власності чи світоглядних змін.

Підсумовуючи вищесказане, можна констатувати те, що стан розроблення зазначеної теми в сучасній історіографії широко поданий навчальною літературою, якій більшою мірою притаманний позитивістський підхід до дослідження проблеми, а саме - наповнення її фактологічним матеріалом, що на сьогодні відходить у минуле. Поява монографічних досліджень, що ґрунтовно розкривають різні аспекти державотворення, за винятком поодиноких праць, присвячені лише окремим питанням становлення державності України, що не формує цілісної картини досліджуваної теми, оскільки внаслідок низки причин вони були обмеженими хронологічними чи тематичними рамками власного дослідження. Таким чином, проблематика становлення і розвитку української держави останнього десятиліття в досліджуваному нами аспекті залишається актуальною.

¹Слюсаренко А.Г. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985-1999 рр.): Навч. посібник. - К., 2000. - 296 с.

²Грабовський С., Ставрояні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. - К., 1995. - 608 с.; Україна: друга половина ХХ ст. Нариси історії / П.П.Панченко, М.Р.Плющ, Л.А.Шевченко та інші. - К., 1997. - 352 с.

³Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. - К.: Абрис, 1994. - 495 с.

⁴Він же. Україна на межі тисячоліть (1991-2000 рр.). - К., 2000. - 360 с.

⁵Українська державність у ХХ столітті: Історико-політологічний аналіз / О.Дергачов (керівн. авт. кол-ву). - К., 1996. - 435 с.

⁶Становлення владних структур в Україні (1991-1996). - К., 1997. - 178 с.

⁷Михальченко Н., Андрущенко В. Беловежське. Л.Кравчук. Україна 1991-1995. - К., 1996. - 512 с.

⁸Литвин В.М. Україна: політика, політики, власть. На фоні політичного портрета Л.Кравчука. - К.: Альтернативи, 1997. - 335 с.

⁹Луканов Ю. Третій Президент (Політичний портрет Л.Кучми). - К., 1996. - 154 с.

¹⁰Батенко Т. Королі СНД. Портрети дванадцяти Президентів (тенденції та закономірності розвитку в пострадянському просторі). - Львів, 2000. - 216 с.

¹¹Кривенко Л.Т. Верховна Рада України. - К., 1997. - 47 с.; Кривенко Л.Т. Законодавча та виконавча гілки влади: конституційно-правові проблеми співвідношення і взаємодії / За заг. ред. В.Б.Авер'янова. - К., 1998. - С.64-71.

¹²Георгица А.З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії і практики. - Чернівці, 1998. - 483 с.; Бандурка О.М., Древаль Ю.Д. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток. - Х., 1999. - 288 с.

¹³Чмихова В.І. Діяльність Верховної Ради України в умовах незалежності (березень 1990 - січень 2000 р.). - Автореф. дис. ... канд. істор. наук. - Львів, 2001. - 20 с.

¹⁴Шаповал В.М. Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз. - К.: Програма Л, 1995. - 136 с.; Він же. Виконавча влада в розвинутих країнах (конституційно-правовий аспект). - К., 1996. - 320 с.; Авер'янов В.Б. Управлінський зміст виконавчої влади та суб'єкти її здійснення // Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. В.Б.Авер'янова. - К., 1998. - С.37-50; Кампо В.М. Місцеві державні адміністрації // Там само. - С.166-174; Пахомов І.М. Розмежування функцій і повноважень місцевих державних організацій та органів місцевого самоврядування // Там само. - С.93-108; Телешин С. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики. - Івано-Франківськ, 2000. - 344 с.

¹⁵Панченко П.П. Від Декларації про державний суверенітет до Акту незалежності // Україна 90-х: шлях до незалежності. - К.: АНУ, ПУ, 1992. - С.4-20.

¹⁶Шостий уряд України: дійові особи та виконавці / М.Томенко та інш. - К., 1996. - 52 с.

¹⁷Прем'єр-міністри України // Політологічні студії. - 1999. - Січень. - Вип.1. - 73 с.

¹⁸Уряди України у ХХ ст. / Авт. кол. Н.П.Барановська, Т.Б.Бикова, С.Г.Богачук та інш.; відп. ред. В.Литвин. - К., 2001. - 608 с.

¹⁹Виттковски А. Пятилетка без плана. Украина 1991-1996. Формирование национального государства, экономика, элиты. - К., 1998. - 240 с.

²⁰Кульчицький С.В. Україна незалежна // Історія України: нове бачення. В 2-х т.: - Т.2. - К., 1995. - С.423-444.

²¹Шевчук В.П. Тараненко М.Г. Історія української державності. Курс лекцій. - К., 1999. - 480 с.

²²Лановик Б.Д., Матейко Р.М., Матисякевич З.М. Історія України. - К., 1999. - 574 с.; Новітня історія України (1990-2000). - К., 2000. - 663 с.; Політична історія ХХ століття. - К., 2002. - 155 с.

²³Киссинджер Г. Дипломатія. - М., 1997; Бжезинський З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. - М., 1999. - 848 с.

²⁴Вілсон Е. Українці: несподівана нація. - К., 2004. - 552 с.

²⁵Kuzio T. Ukraine. The Unfinished Revolution. Institutu for european defence and strategic studies // European security study. - 1992. - №16. - P.6-41.

²⁶Мельник М. Українські проблеми. Зб. статей і коментарів. - К., 1999. - 694 с.

²⁷Остафійчук В.Ф. Історія України: сучасне бачення. - К., 2008. - 424 с.

²⁸Бажан О.Г., Білоусько О.А., Власов В.С., Мицик Ю.А. Історія України. - К., 2006. - 592 с.; Лазарович М.В. Історія України. - К., 2008. - 683 с.

²⁹Яневський Д. Хроніка помаранчевої революції. -Харків, 2005. - 320 с.; Погребинский М. "Оранжевая революция": украинская версия. - М., 2005. - 280 с.

³⁰Кульчицький С. Українська революція 2004. - К., 2005. - 368 с.

³¹Касьянов Г. Україна 1997-2007: нариси новітньої історії. - К., 2008. - 432 с.

Дроботенко Н.А.

Историография развития государственности независимой Украины (90-е годы ХХ - начало ХХІ в.)

Предпринята попытка проанализировать тенденции и тематику научных исследований современных отечественных и зарубежных историков относительно проблемы развития государственности Украины в период 1990-х - начала ХХІ ст.

Drobotenko N.A.

Historiography of state creation development of independent Ukraine (1990-begin ХХІ cent.)

The article analyzes trends and topics of scientific investigations of modern Ukrainian and foreign historians according to the problem of Ukraine's statehood development during 1990-beginning of ХХІ century.

Отримано 23.08.2009